

Kuźnicka, Barbara

Stan badań i perspektywy rozwoju historii farmacji w Polsce

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 20/3-4, 465-477

1975

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Kuźnicka

STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY ROZWOJU HISTORII FARMACJI W POLSCE

I. HISTORIOGRAFIA FARMACEUTYCZNA W XIX I XX WIEKU

1. OKRES PIONIERSKI (1816—1939)

Wiadomości historyczne z zakresu aptekarstwa i lekoznawstwa ukazywały się w publikacjach medycznych i przyrodniczych już w osiemnastym wieku, ale początek historiografii farmaceutycznej dała praca Jana Fryderyka Wolfganga *Uwagi historyczne nad stanem farmacyi...*, która ukazała się w Wilnie w 1816 r.; w 9 lat później Józef Sawiczewski opublikował *Historię farmacyi...*, natomiast z końca stulecia pochodzi 3-tomowe dzieło Ernesta S. Świeżawskiego i Kazimierza Wendy *Materjały do dziejów farmacyi w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej...* (1882, 1883, 1887).

Prace z dziejów aptekarstwa, dotyczące drobnych wycinków jego historii, publikują następnie Bolesław Gładych (1903, 1904, 1905, 1912), Marian Stępowski (1898, 1901), Michał Rawita-Witanowski (1913), Teofil Tugendhold (1913) i Franciszek Giedroyć (1906, 1913). Obok nich ukazały się rozprawy o tendencjach syntetyzujących, jak *Rzut oka na dzieje farmacyi w Polsce w XIX stuleciu* Mariana Stępowskiego (1901), *Zarys dziejów farmacyi w Polsce* Michała Rawity-Witanowskiego (1912) oraz *Zarys historyczny aptekarstwa* Teofila Tugendholda (1912).

W okresie II Rzeczypospolitej nastąpił dasy postępowanie w badaniach nad historią farmacji, która stała się przedmiotem fakultatywnym w programie studiów. Głównym jednak czynnikiem, warunkującym wzrastającą jej rolę, było znacznie większe niż dotychczas zainteresowanie problematyką historyczną zarówno wśród aptekarzy, jak i w środowisku uniwersyteckim. W stosunku do okresu poprzedniego zwiększyła się znacznie liczba publikacji, rozszerzył się krąg piszących, a literatura przedmiotu uległa znacznemu zróżnicowaniu; nadal ukazują się prace pióra Kazimierza Wendy (1919—1928), Rawity-Witanowskiego (1923—1930) i Teofila Tugendholda (1922). Spośród autorów ówczesnie debiutujących pisali Bronisław Koskowski (1920), Jan Muszyński (1931, 1933, 1935), Władysław Szumowski (1931, 1934) i Jan Lachs (1933). W 1929 r. ukazał się pierwszy tom książki Leonarda Kostrzeńskiego *Materjały do historii aptek wielkopolskich* (tom II), *Apteki prowincjonalne*, (1936) oraz Roberta Rembielińskiego *Zarys historyczny powstania i rozwoju aptek łódzkich* (1934). Ta literatura źródłowa została rozszerzona o książki Bronisława Koskowskiego *Propedeutyka farmaceutyczna* (1932) i *Zarys historii leków* (1935).

Cała działalność w zakresie piśmiennictwa, jak też i dydaktyczna, a także podejmowane próby stworzenia muzeum farmaceutycznego, stały się istotnymi czynnikami, które doprowadziły do uformowania samodzielnej dyscypliny naukowej — historii farmacji. Stało się to po roku 1945, w okresie dynamicznych zmian w organizacji studiów farmaceutycznych i życiu naukowym.

2. OKRES TRZYDZIESTOLECIA (1945—1975)

Większość prac, opublikowanych po 1945 r., dotyczyła farmacji w Polsce; w znacznie mniejszym stopniu reprezentowana była tematyka z historii powszechnej i dotyczyła przede wszystkim historii leków. Krótki rys farmacji powszechnej znajduje się w książce Czesława Fink-Finowickiego *Zarys historii i propedeutyki farmacji* (1959), natomiast syntetycznym opracowaniem dziejów tej problematyki na świecie z szerokim uwzględnieniem dorobku polskiego jest monografia Roberta Rembielińskiego i Barbary Kuźnickiej *Historia farmacji* (1972)¹.

W ostatnich latach wydano kilka książek, poświęconych polskiej problematyce. Są to: Stanisław Proń: *Musaeum Poloniae Pharmaceuticum...* (1967); Barbara Kuźnicka: *Ewolucja nauczania farmacji w Polsce w latach 1783—1930* (1968); Teodor Kikta: *Przemysł farmaceutyczny w Polsce (1823—1939)* (1972); Wojciech Roeske: *Bibliografia polskiej historiografii farmaceutycznej (1816—1971)* (1973); Anna Stabrawa: *Moździerz aptekarskie w krakowskich zbiorach muzealnych* (1974).

Wydawnictwa wcześniejsze (z lat 1953—1966) również poświęcone są zagadnieniom krajowym².

Dorobek piśmienniczy ostatniego okresu był już kilkakrotnie komentowany w publikacjach Witolda W. Głowackiego³, Barbary Kuźnickiej⁴, Roberta Rembielińskiego⁵ i Wojciecha Roeskego⁶. Analizie poddano zarówno osiągnięcia, jak i przedstawiono perspektywy rozwoju. Prace te zawierają szczegółową dokumentację bibliograficzną.

II. WSPÓŁCZESNE KIERUNKI BADAWCZE

Zakres podejmowanych dziś w historii farmacji tematów jest bardzo szeroki, toteż dla przedstawienia stanu prac, będących niejako *in statu nascendi*, konieczne stało się wyodrębnienie kilku charakterystycznych problemów, które zwracają szczególną uwagę badaczy i którym poświęcono największą liczbę publikacji⁷. Jak każda próba klasyfikacji, podział

¹ Pierwsze wydanie, opracowane przez Roberta Rembielińskiego, ukazało się w 1963 r.

² W. W. Głowacki: *Pierwszy polski słownik farmaceutyczny i jego autor Paweł Guldeniusz* (1953); R. Rembieliński: *Teofil Lesiński na tle naukowej farmacji warszawskiej w wieku XIX* (1949); W. Roeske: *Ignacy Łukasiewicz 1822—1882* (1962) oraz *A Brief Outline of the History of Polish Pharmacy* (1963); *Nauki farmaceutyczne w XX-leciu Polski Ludowej* (1964); *Czterdziestolecie (1926—1966) Wydziału Farmaceutycznego w Warszawie*, pod red. Henryka Bukowieckiego („Farmacja Polska” T. 22: 1966 nr 11), a także wydawnictwa Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, poświęcone życiorysom zasłużonych farmaceutów polskich.

³ W. W. Głowacki, W. Roeske: *Rozwój historii farmacji w 25-leciu PRL i dalsze jego perspektywy*. „Farmacja Polska” T. 25: 1969 nr 7 s. 485—496.

⁴ B. Kuźnicka: *Historia farmacji w Polsce z perspektywy ćwierćwiecza*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970 nr 3 s. 593—600.

⁵ R. Rembieliński: *Kształtowanie się historii farmacji jako dyscypliny naukowej*. W: *Nauki farmaceutyczne w XX-leciu Polski Ludowej*. Kraków 1964 s. 156—171.

⁶ W. Roeske: *Osiągnięcia i perspektywy rozwoju historii farmacji*. „Farmacja Polska” T. 28: 1972 s. 1129—1143.

⁷ Poczuję się do miłego obowiązku podziękowania za nadesłane informacje o stanie badań własnych i współpracowników tym historykom farmacji, do których zwróciłam się z prośbą o odpowiedź w interesujących mnie zagadnieniach. Na 21 wysłanych ankiet otrzymałam 13 odpowiedzi: od prof. Henryka Bukowieckiego, doc. Witolda W. Głowackiego, dra Wacława Jaroniewskiego, dra Władysława Mar-

ten może być dyskusyjny, jego zadaniem jest jednak przede wszystkim wskazanie możliwości podjęcia już dziś niektórych opracowań syntetycznych, których brak dotkliwie daje się odczuwać w porównaniu z piśmiennictwem obcym.

1. ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW FARMACJI POLSKIEJ

Niektóre dotychczasowe prace z tej dziedziny opierały się na analizie tekstów farmakopealnych z XVII w. i herbarzy z XVI w. W niewielkim stopniu zostały krytycznie skomentowane źródła rękopiśmienne takie, jak np. inwentarze dawnych aptek. Nie wiemy dotychczas, jakie są zasoby, znajdujące się w zespołach archiwalnych (nie zostały bowiem przeprowadzone kwerendy tych inwentarzy).

W tej sytuacji Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN rozpoczął starania w kierunku przeprowadzenia kwerend archiwalnych i dokonania spisów wszystkich polskich inwentarzy aptek, które należałoby następnie przedrukować. Wstępne rozeznanie zostało już dokonane przez Witolda Głowackiego. Zaawansowana jest praca Teodora Kikty — na podstawie akt AGAD skomentowane będą inwentarze aptek warszawskich XVI, XVII, XVIII i XIX w.

2. FARMACJA NAUKOWA

Problematyka ta ma bardzo szeroki zakres, toteż konieczne wydaje się wydzielenie odrębnych tematów, a przede wszystkim prac poświęconych zagadnieniom ogólnym. Przedstawiono dotychczas propozycje: periodyzacji powszechnych dziejów farmacji; czynniki rozwoju farmacji na przełomie XVIII i XIX w.; Marcelego Nenckiego koncepcję rozwoju nauki o leku; priorytety farmaceutów polskich w odkryciach i wynalazkach; historię takich pojęć, jak lek, lecznictwo, apotheca, apothecarius, pojęcie farmacja — dawniej i dziś; określenie przedmiotu historii farmacji oraz problemy kultury farmaceutycznej.

Prace z historii powszechnej miały charakter bądź to doniesień o stanie badań i organizacji historii farmacji w innych krajach, bądź też opisywały dawne aptekarstwo i zasługi farmaceutów dla nauki, poglądy na historię medycyny w Polsce i w innych krajach, np. w Rumunii. Niektóre publikacje nawiązują do wspólnych tradycji naukowych z takimi krajami, jak Włochy, Austria, Niemcy i Węgry.

Tylko nieliczne prace poświęcone są historii leków; najczęściej są to małe monografie leków pochodzenia roślinnego, dzieje odkryć i stosowania niektórych środków roślinnych. Kilka zaledwie prac dotyczy leków chemicznych, a w jednej z nich omówiono wkład chemii do farmacji. Istotne znaczenie w deficytowej dotychczas problematyce mają prace o dziejach nauk farmaceutycznych, choć opisywano jedynie niewielkie etapy rozwoju takich dyscyplin, jak botanika farmaceutyczna, chemia leków, bromatologia, farmacja galenowa, farmakognozja, technologia środków farmaceutycznych i historia farmacji.

Najlepiej reprezentowana jest historia najnowsza. Jeszcze przed kilkoma laty ukazywały się szczegółowe opracowania rozwoju dyscyplin naukowych w minionym 25-leciu PRL, poprzedzone podobną analizą w okre-

kowskiego, dra Teodora Kikty, dra Dionizego Moski, dra Franciszka Nowaka, dra Henryka Pankiewicza, prof. Roberta Rembielińskiego, dr Teresy Sado-Wiśniewskiej, mgr Zofii Stopowej i doc. Stanisława Szpilczyńskiego.

sie dwudziestolecia, a na przełomie lat 1972/1973 „Farmacja Polska” drukowała także syntetyczne rozprawy, przygotowane na II Kongres Nauki Polskiej. Wszystkie te publikacje dają już poważną podstawę do opracowania historii dyscyplin nie tylko z punktu widzenia rozwoju w czasach najnowszych, ale do przedstawienia ich pełnych syntez, w których uwzględnione zostałyby również drogi powstawania i wyodrębniania się w samodzielne dyscypliny wszystkich nauk farmaceutycznych.

Niektóre ośrodki badawcze doczekały się opracowań historycznych; dość dużo uwagi poświęcono biografiom zasłużonych dla nauki farmaceutów.

Obecnie badania nad rozwojem naukowej farmacji prowadzone są przede wszystkim w ośrodkach warszawskim, poznańskim i łódzkim. I tak Robert Rembieliński pracuje nad zagadnieniem roli historii farmacji w kształtowaniu postaw zawodowo-etycznych farmaceutów — temat z pogranicza deontologii, a Henryk Pankiewicz — nad początkami i rozwojem farmacji naukowej w Łodzi. Witold Włodzimierz Głowacki kontynuuje prowadzone od lat badania nad wkładem farmaceutów w dziedzinę odkrywania pierwiastków chemicznych. Na opracowanie czekają jeszcze takie tematy, jak np. Jonston jako lekoznawca; podręcznik Jędrzeja Śniadeckiego pt. *Farmacja* i polski traktat o destylacji ziół z XV w.

W Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN studiami nad dziejami leku zajmuje się Barbara Kuźnicka. Do III tomu wydawnictwa *Historia nauki polskiej* opracowano zarys historii farmacji w pierwszej połowie XIX w., w toku jest druga część syntezy. Zaawansowana jest rozprawa o stanie wiedzy farmaceutycznej w Polsce w początkach epoki Odrodzenia, w druku znajduje się studium o nieznanym przekładzie (rękopis) farmakopei polskiej z 1817 r. oraz praca o roli renesansowej ilustracji w rozwoju wiedzy o roślinach leczniczych. Niektórymi zagadnieniami farmacji zajmuje się w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki także Stanisław Szpilczyński, m.in. w ramach tematu *Początki i rozwój nauk medycznych w średniowieczu na Śląsku*.

W ośrodku warszawskim nad zagadnieniami historii farmacji pracuje również Henryk Bukowiecki wraz ze współpracownikami (Zakład Botaniki Farmaceutycznej AM). Prowadzone są m.in. studia porównawcze nad dziejami hodowli roślin leczniczych w Polsce i w Europie oraz analiza prac Jana Jonstona z zakresu botaniki farmaceutycznej.

Wszystkie te badania są bardzo rozproszone, tak pod względem tematyicznym, jak i czasowym. Wciąż bardzo mała jest nasza wiedza o lekach zarówno w dawnej Polsce, jak i w wieku XIX; nie wiemy, jaka była recepcja odkryć światowych w dziedzinie nauki o leku ani też, jakie oryginalne elementy polskiej myśli badawczej weszły do nauki światowej. Niektóre koncepcje i wynalazki znane są w literaturze europejskiej dzięki pracom Wojciecha Roeske, brak jest jednak informacji o miejscu rodzimej wiedzy i nauki farmaceutycznej w odniesieniu do nauki integralnej — światowej. Nie zostały opracowane historie dyscyplin farmaceutycznych, z wyjątkiem zarysu dziejów historii farmacji pióra Roberta Rembielińskiego oraz prac Henryka Bukowieckiego i Ireny Turrowskiej z zakresu botaniki farmaceutycznej. W tej dziedzinie jesteśmy zdecydowanie opóźnieni choćby w stosunku do historiografii medycznej, bowiem w okresie ostatniego 30-letnia ukazały się monografie historii

tych dyscyplin, jak chirurgia, neurologia, urologia, radiologia pediatryczna, psychiatria, hematologia i ortopedia.

W obecnej sytuacji istnieją już możliwości podjęcia określonych zadań badawczych, skoncentrowanych lub koordynowanych w jednym ośrodku naukowym. Należałoby rozpocząć prace nad syntetyczną monografią *Historia polskiej farmacji naukowej*, która byłaby odpowiednikiem wielotomowego opracowania zbiorowego, jaką jest *Historia nauki polskiej*. Opracowanie takiego wydawnictwa mogłoby być wynikiem prac zespołu badawczego w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN. Również w tym ośrodku istnieją możliwości podjęcia przez naszych współpracowników badań nad dziejami dyscyplin farmaceutycznych. O konieczności zrealizowania takich prac wciąż przypominają historycy, jednak brak inicjatywy ze strony badaczy utrudnia kompleksową pracę nad dziejami polskiej myśli w nauce o leku.

Niekiedy trudno jest oddzielić merytorycznie i klasyfikacyjnie tematykę z zakresu nauk farmaceutycznych i farmację instytucjonalną. Dzieje się tak wówczas, gdy przedmiotem badań stają się ośrodki naukowo-dydaktyczne na wyższych uczelniach. Często punkt ciężkości położony jest na sprawach dydaktyki, ale przeważają prace, w których mowa jest przede wszystkim o postępie naukowym; te właśnie prace zostały włączone również do zagadnień farmacji naukowej.

Dużo uwagi poświęcono w piśmiennictwie ośrodkom akademickim w XIX w., począwszy od pierwszej katedry farmacji i materii medycznej z końca XVIII w. Ten okres przedstawiony jest w monografii, ujmującej całość ewolucji dziejów farmacji na wyższych uczelniach w Polsce do 1930 r. Ukazały się również prace szczegółowe z tego okresu o ośrodku krakowskim, warszawskim i poznańskim. Jest sporo prac z dziejów najnowszych o ośrodkach badawczych współczesnych. Są to najczęściej wyniki opracowań rocznicowych i jubileuszowych.

Odrębne zagadnienie stanowi działalność towarzystw i czasopiśmiennictwo. Niestety, ten duży wycinek w dziejach farmacji nie doczekał się pogłębionych studiów monograficznych, choć liczba prac z tej dziedziny jest wcale pokaźna. Począwszy od opracowania początków form organizacyjnych, jaką było założenie niezależnej Sekcji Farmaceutycznej przy Wileńskim Towarzystwie Lekarskim w 1816 r., ukazało się sporo publikacji o działalności towarzystw naukowych z XIX w. i z okresu historii najnowszej. Istnieje monograficzne opracowanie o dawnej prasie farmaceutycznej, poruszające również aspekt naukowy czasopism. Opisywano także rolę niektórych pism dla postępów farmacji. Dziedzina ta wymaga dalszych intensywnych studiów poznawczych.

Obecnie nad dziejami nauczania botaniki farmaceutycznej w Warszawie pracuje Henryk Bukowiecki wraz ze współpracownikami; w dalszych zamierzeniach mają być zakończone studia porównawcze osiągnięć polskich w tej dziedzinie na tle historii światowej. Polacy na studiach farmaceutycznych w Dorpacie — to temat, do którego zbiera materiały W. Głowacki. Pod kierunkiem Stanisława Szpilczyńskiego powstaje praca Jana Smereki o studiach farmaceutycznych we Wrocławiu od 1811 r.

Niewielkie, jak się wydaje, zainteresowanie budzą zagadnienia związane z działalnością i rolą dawnych towarzystw i prasy naukowej. Wacław Jaroniewski podjął temat działalności Oddziału Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego w Łodzi w latach 1947—1974. Inicjatywa bardzo cenna, wielka szkoda, że podobne sygnały nie nadchodzą z innych —

poza łódzkim — ośrodków. Gdyby we wszystkich oddziałach Towarzystwa zrealizowano podobne relacje historyczne, można by przystąpić do opracowania monografii o dziejach, rozwoju i roli Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego w postępie nauki o leku.

Nie wykorzystanym źródłem jest kilkadziesiąt tomów „Wiadomości Farmaceutycznych” z lat 1874 do 1939. Częściowo naprowadza na ten tor badań rozprawa o Kazimierzu Wendzie, wieloletnim redaktorze czasopisma. Ich kontynuacją będzie omówienie działalności wydawniczej Jana Mrozowskiego, pierwszego redaktora „Wiadomości...”, przygotowane przez Teresę Sado-Wiśniewską.

3. FARMACJA ZAWODOWA

Najczęściej w dotychczasowej historiografii podejmowana była tematyka dotycząca aptekarstwa. Pisano o roli i wyglądzie dawnych aptek, warunkach pracy i czynnościach laboratoryjnych, o aspektach kulturotwórczych dawnych aptek i pozycji społecznej aptekarzy. W pokażnej liczbie przyczynków omawiano historie wielu aptek (również i zakonnych), ale są też opracowania dotyczące całych miast, powiatów i województw. Wydaje się, że historia aptekarstwa interesuje największą grupę autorów. Wyraża się to i obecnie podjętymi tematami.

Nad historią aptekarstwa górnośląskiego pracuje nadal Franciszek Nowak ze współpracownikami z ośrodka katowickiego. Do znacznego dorobku już opublikowanego dojdą opracowania tegoż autora, jak *Najstarsze apteki górnośląskie* i *Apteki partyzanckie z lat 1939—1945* (w Generalnej Guberni). Również w katowickim ośrodku pracę na temat dziejów aptek Zagłębia Dąbrowskiego pisze Agnieszka Kwaśnik.

Pierwsze polskie badania nad dziejami farmacji na Warmii i Mazurach, ze szczególnym uwzględnieniem roli Polaków w rozwoju farmacji i medycyny na tych terenach, podjęli Zofia i Marian Stopowie. Podstawę stanowią źródła archiwów Olsztyna, Gdańska, Elbląga, Merseburga oraz dawnego archiwum w Królewcu. Na ukończeniu jest rozprawa Zofii Stopowej *Historia farmacji na Warmii i Mazurach* w powiązaniu z dziejami medycyny tych terenów, a w druku — *Z dziejów związków polsko-pruskich na polu farmacji*. Poza tym w opracowaniu są: *Apteki miasta Elbląga na tle dziejów farmacji polskiej*, *Kasper Panzer Młodszy (1588—1656), jego zbiory przyrodnicze i ogród botaniczny w Królewcu* oraz inne biografie.

Historię aptek opracowuje także ośrodek opolski i białostocki, a Marian Kwapiński przygotowuje do druku źródłową monografię aptek lubuskich.

Bogactwo prac dotychczasowych i podjęte nowe inicjatywy badawcze stwarzają już dziś podstawy do opracowania syntezy historii aptekarstwa polskiego, którą zamierza w przyszłości przygotować Witold W. Głowacki. Perspektywy uzupełnienia luk w geografii historycznej aptek polskich powstają dzięki odbytym (i mającym się odbywać w przyszłości) kursom z metodologii historycznej. Absolwenci kursów mogliby zająć się opracowaniem historii aptek tych terenów, które są miejscem ich działalności zawodowej. Jedna z inicjatyw, która na tymże kursie poddana została przez Bazylego Leszczyłowskiego, jest już częściowo realizowana i choć dotyczy czasów współczesnych — stanowić będzie niezadługo historię. Rzecz polega na wprowadzeniu do aptek kronik jako dokumentacji dnia współczesnego dla przyszłych badań historycznych.

Wśród tematów farmacji zawodowej osobnym zagadnieniem jest historia służby zdrowia, często — w związku z medycyną zawodową. Tej dziedzinie poświęcona jest przede wszystkim rozprawa Henryka Pankiewicza *Organizacja służby zdrowia i zaopatrzenia sanitarno-farmaceutycznego w Powstaniu Kościuszkowskim 1794 r.*, a także współautorstwo w opracowaniu zbiorowym do dzieła *Początki opieki zdrowotnej m. Łodzi.*

4. PRZEMYSŁ FARMACEUTYCZNY

Jedną z nielicznych dziedzin, która doczekała się obszernego opracowania monograficznego, opartego na bogatym materiale źródłowym, jest historia polskiego przemysłu farmaceutycznego. Ukazało się też szereg prac przyczynkarskich o dziejach niektórych zakładów przemysłowych, a przede wszystkim rozprawa o historii Warszawskich Zakładów Farmaceutycznych.

Obecnie nadal problemem tym zajmuje się Teodor Kikta, przygotowując *Sylwetki zasłużonych dla przemysłu farmaceutycznego* (około 100 życiorysów).

5. FARMACEUTYCZNA KULTURA MATERIALNA I MUZEOLOGIA

Jest to dziedzina nieznaną w polskim piśmiennictwie XIX w., a także w okresie międzywojennym. Dopiero w ostatnim trzydziestoleciu pojawiły się publikacje z tego kierunku, zapoczątkowane artykułami o krakowskim muzeum farmaceutycznym, jego zbiorach, roli muzealnej dokumentacji i znaczeniu przekazów źródłowych, gromadzonych w muzeum.

Zbiory Muzeum Farmacji znalazły obszerne opracowanie w wydawnictwie książkowym, w którym obok zestawienia zabytków i pamiątek opisano wygląd aptek od XVI w.; m.in. podano również liczbę aptek do 1918 r. W tym miejscu można też przypomnieć sygnalizowaną już monografię, poświęconą moździerzom aptekarskim, znajdującym się w krakowskich zbiorach muzealnych. Polskim osiągnięciem jest opublikowanie nowej „farmakopealnej metody porównań”, umożliwiającej ustalenie okresu produkcji aptecznych naczyń ceramicznych. Inną dziedziną badań są dzieje rozwoju naczyń aptecznych w Polsce — z drewna, cyny i szkła — na podstawie dawnych inwentarzy aptek (XVI—XIX w.).

Obecnie tematyką tą zajmują się nadal Wojciech Roeske i Anna Stabrawa.

6. FARMACJA WOJSKOWA

Problem ten ma dość duże piśmiennictwo. Na plan pierwszy wysuwają się opracowania o organizacji wojskowej służby farmaceutycznej, stanowiące cykl publikacji z dziejów zaopatrzenia sanitarnego armii polskiej w dawnych epokach, w czasie obrony Warszawy w 1939 r., w oddziałach Armii Krajowej i innych jednostkach. Niektóre materiały i opracowania dotyczą Powstania Śląskiego, Styczniowego i Kościuszkowskiego.

Brakującym ogniwem są czasy międzywojenne. Badania nad tym okresem, związane z zaopatrzeniem wojska i ludności cywilnej w okresie pokoju (1918—1939) oraz w czasie II wojny światowej, kontynuuje

Władysław Markowski, dążąc do wydania syntetycznego opracowania organizacji i zaopatrzenia sanitarnego kampanii 1939 r. Inne tematy tegoż autora, to Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie, zaopatrzenie w leki oddziałów Armii Krajowej, Armii Ludowej, Gwardii Ludowej i Batalionów Chłopskich. W toku jest praca o powstaniu polskich sił zbrojnych w ZSRR i zarys organizacji i działalności wojskowego aparatu zaopatrzenia sanitarnego I Armii.

Monografię dziejów II Armii Wojska Polskiego przygotowuje Tadeusz Grys, zaś opis aptek partyzanckich z lat 1939—1945 w Generalnej Guberni — Franciszek Nowak.

Wskazane byłoby podjęcie badań nad działalnością dydaktyczną w zakresie farmacji wśród żołnierzy polskich, internowanych w Szwajcarii, nad studiami farmaceutycznymi w Anglii, Włoszech i Niemczech Zachodnich b. żołnierzy II Korpusu, a także — nad zakresem szkolenia farmaceutów wojskowych w okresie wojny od 1918 r.

7. WKŁAD FARMACEUTÓW DO KULTURY NARODOWEJ

Problemem tym zajmują się w Polsce jedynie nieliczni autorzy, w przeciwieństwie do innych krajów, gdzie dziedzina ta ma rozległą literaturę. Próbę podsumowania dotychczasowego dorobku przedstawiono w *Historii farmacji* Roberta Rembielińskiego i Barbary Kuźnickiej.

W polskiej historii kultury przewijają się nazwiska ludzi, którzy wykonując zawód aptekarski lub też mając wykształcenie farmaceutyczne — przyczynili się do rozwoju kultury narodowej, ale tylko nieliczni spośród nich doczekali się wyczerpujących biografii (Ignacy Łukasiewicz, Ferdynand Karo, Michał Rawita-Witanowski). W pracach, poświęconych działalności literackiej i artystycznej, nie ma opracowań źródłowych. Odczuwa się natomiast zupełny brak publikacji przynoszących informacje z zakresu sztuk plastycznych związanych z uprawianiem zawodu farmaceutycznego, jak na przykład: stara ceramika, ludwisarstwo, architektura wnętrz i inne, oraz publikacji o motywach aptekarskich w malarstwie, rzeźbie i muzyce. Nie miały np. naukowego komentarza takie obrazy, jak *Aptekarz* Józefa Chełmońskiego, *Hygea polska* P. Stachewicza; nie istnieje nawet żadna inwentaryzacja dzieł sztuki, w których znajdują się elementy symboliki aptekarskiej. Jest to dotkliwa luka w całości kształcie dorobku kultury farmaceutycznej w Polsce, tym dotkliwsza, że w innych krajach problematyka ta ma bogate piśmiennictwo.

W tej sytuacji optymizmem napawa informacja Dionizego Moski, że zamierza podjąć badania nad wkładem farmaceutów do kultury narodowej, ze szczególnym uwzględnieniem literatury, sztuki i muzyki. Można też chyba żywić nadzieję, że ukaże się drukiem album ikonograficzny, opracowany przez Wojciecha Roeske — ilustrujący polską kulturę farmaceutyczną.

8. UDZIAŁ FARMACEUTÓW W RUCHU OPORU, WALKACH NARODOWOWYZWOLEŃCZYCH I SPOŁECZNYCH

Udział farmaceutów w ruchu oporu jest częstym tematem, podejmowanym nie tylko przez historyków. Okres okupacji zajmuje też W. W. Głowackiego, który zamierza przygotować dwa opracowania: *Podsumowanie strat osobowych w latach 1939—1945* oraz *Podziemne*

ośrodki studiów farmaceutycznych w czasie okupacji hitlerowskiej. W najbliższym czasie ukażą się na półkach księgarskich wspomnienia farmaceutów z okresu okupacji hitlerowskiej, pisane przez 35 autorów.

Walki narodowyzwoleńcze to również częsty temat publikacji historycznych. Opracowaniem udziału farmaceutów w powstaniach narodowyzwoleńczych zajmuje się w ośrodku katowickim M. Borowczyk.

III. OŚRODKI BADAWCZE

W dynamicznym rozwoju historii farmacji jako dyscypliny naukowej pionierską rolę w okresie ostatniego trzydziestolecia odegrał ośrodek łódzki; w nowo utworzonym Uniwersytecie powołano na Wydziale Farmaceutycznym Gabinet Historii Farmacji, który w 1946/1947 r. przekształcono w Zakład Historii Farmacji. Był to początek dalszych instytucjonalnych form organizacji badań i kształcenia; dużym wydarzeniem stało się wprowadzenie obowiązkowych wykładów z historii farmacji na wszystkich wydziałach i oddziałach farmaceutycznych akademii medycznych. W latach 1950—1956 wykłady zawieszono, po roku 1956 nastąpiło pewne ożywienie i zwiększenie efektywności badawczej i organizacyjnej, wynikiem czego było powołanie w 1959 r. pierwszej w Polsce Katedry Historii Farmacji na Wydziale Farmaceutycznym AM w Łodzi.

Drugim ośrodkiem, który skoncentrował się głównie na gromadzeniu zabytków kultury materialnej, było krakowskie muzeum farmaceutyczne.

Trzecią wreszcie instytucją była Sekcja Historii Farmacji przy Polskim Towarzystwie Farmaceutycznym, powstała w 1956 r. i mająca poważne osiągnięcia jako inicjator i koordynator działalności badawczej.

W ostatnich latach nastąpiły ważne zmiany organizacyjne. W czterech akademiach medycznych powstały ośrodki badań historycznych (Kraków, Łódź, Poznań, Warszawa). Tradycje łódzkiej Katedry kontynuuje nowo utworzony Zakład Historii Medycyny i Farmacji Instytutu Medycyny Społecznej AM w Łodzi. Jest on nowoczesną placówką badawczą, skupiającą specjalistów kilku dziedzin. Drugim uczelnianym ośrodkiem jest Międzywydziałowa Katedra Historii Medycyny i Farmacji (z Muzeum Farmacji) AM w Krakowie. Stanowi nadal centrum prac nad dziejami farmaceutycznej kultury materialnej i muzeologii.

W Poznaniu istnieje na Wydziale Farmaceutycznym AM Katedra Nauk Społecznych, gdzie prowadzone są również prace z historii farmacji; czwartym wreszcie — jest w Warszawie Zakład Historii Medycyny i Farmacji w Instytucie Medycyny Społecznej AM.

Historia nauki o leku jest również przedmiotem badań w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN (Warszawa, Wrocław) oraz w Zakładzie Botaniki Farmaceutycznej AM (Warszawa).

Istotną rolę w organizowaniu i upowszechnianiu badań historycznych spełnia Sekcja Historii Farmacji przy Polskim Towarzystwie Farmaceutycznym. Po kilkuletnim okresie stagnacji, spowodowanym reorganizacją, w wyniku której została przekształcona z instytucji ogólnopolskiej, działającej centralnie przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, w sekcje terenowe — daje się zauważyć w ostatnim okresie wzmożoną jej aktywność (obecna nazwa: Zespół Sekcji Historii Farmacji). Wyrazem tej aktywności jest m.in. zorganizowanie w 1971 r. pierwszego sympozjum historii farmacji; powstanie — obok już istniejących w Warszawie, Łodzi, Katowicach i Białymstoku — nowych sekcji

historycznych w Poznaniu, Zielonej Górze, Opolu, Bydgoszczy i Włocławku; zainicjowanie kursów z metodologii historycznej (dwa z nich odbyły się już w latach 1973 i 1974), oraz plany zorganizowania muzeów aptecznych. Nie utworzono dotychczas sekcji m.in. w Gdańsku, Lublinie, Krakowie i Wrocławiu.

Innym jeszcze terenem działania jest Polskie Towarzystwo Historii Medycyny, które zrzesza licznych farmaceutów.

Działalność dydaktyczna związana jest z reguły z akademiami medycznymi. Historia farmacji wykładana jest najczęściej łącznie z organizacją służby farmaceutycznej w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Poznaniu, Lublinie, Wrocławiu, Gdańsku i Rokietnicy — w liczbie 15 godzin wykładów i 15 godzin zajęć seminaryjnych na III roku. Nie ma jednolitego, oficjalnego programu wykładów; nie obowiązuje egzamin.

W latach powojennych nie było kadry zawodowych historyków farmacji. Obecnie liczy ona 14 osób, w tym trzech samodzielnych pracowników naukowo-badawczych. Należy się spodziewać, że w najbliższych latach znacznie wzrośnie liczba uzyskiwanych stopni naukowych. Kilka rozpraw habilitacyjnych jest już poważnie zaawansowanych, nowe doktoryaty wyłonią się spośród prac podjętych przez absolwentów kursów z zakresu metodologii historycznej.

IV. UPOWSZECHNIANIE I POPULARYZACJA

Zbyt mało uwagi poświęcano dotychczas sprawom popularyzacji i upowszechniania problematyki historycznej. Duże osiągnięcia w tej dziedzinie ma jedynie ośrodek krakowski. Wojciech Roeske przedstawił w audycjach telewizyjnych niektóre wycinki naszej historii farmacji, ukazując wnętrza Muzeum Farmacji i starych aptek krakowskich.

Wystawy muzealne w bardzo istotny sposób przyczyniają się do spopularyzowania wiedzy historycznej i samej farmacji. Dlatego też należałoby dołożyć wszelkich starań, aby gromadzone w ośrodkach terenowych pamiątki aptekarskie mogły uzyskać trwałe ekspozycje. Poza muzeum krakowskim duża liczba eksponatów i starodruków znajduje się w Łodzi jako spuścizna po byłej Katedrze Historii Farmacji (zbiory te wymienia Stanisław Lorentz jako Muzeum Farmaceutyczne w książce *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, s. 164).

Również i w innych ośrodkach gromadzone są eksponaty z dawnego aptekarstwa; zabytkowe apteki odzyskują wystrój architektoniczny epoki, w której powstały. W Częstochowie, w siedzibie Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego, eksponowany jest tzw. Gabinet Historii Farmacji; w Jędrzejowie odtworzono renesansowe wnętrza dawnej apteki. Pewne okazy farmaceutyczne posiada też znane muzeum „Nad apteką” w Krośniewicach.

W związku z odbudową Zamku Królewskiego w Warszawie wpłynął projekt restytuowania starej apteki zamkowej z początków XVII w. — wielka szkoda, że nie został uwzględniony przez kierownictwo odbudowy. Są również projekty zorganizowania izb pamiątek w paru miastach, a Muzeum Mazurskie w Olsztynie zabiega o ekspozycję wewnątrz XVI-wiecznej apteki.

Jest to jeden tor możliwości upowszechniania dziejów farmacji. Znacznie szersze oddziaływanie mają jednak publikacje — naukowe, popularyzacyjne i publicystyczne. Nie wykorzystana jest również droga

audycji radiowych. Należałoby kontynuować cykl audycji telewizyjnych o tematyce problemowej nie tylko z zakresu aptekarstwa i biografiki, ale rozszerzyć je o historię myśli naukowej, np. sławne odkrycia leków.

V. WSPÓLPRACA MIĘDZYNARODOWA

Przedstawiciele polskiej grupy badaczy wchodzi w skład Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie (od 1958 r. — dr hab. Witold W. Głowacki i prof. Robert Rembieliński; od 1973 r. — doc. Wojciech Roeske). Członkami La Société d'Histoire de la Pharmacie są: prof. Robert Rembieliński, dr Franciszek Nowak, dr hab. W. W. Głowacki, który jest też członkiem Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie. Od 1958 r. przyjęta została dawna Sekcja Historii Farmacji przy Polskim Towarzystwie Farmaceutycznym do Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique.

Prace polskich uczonych ukazują się m.in. w „Revue d'Histoire de la Pharmacie”, „Veröffentlichungen der Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie”, „Acta Pharmaciae Historica”, „Pharmacy in History”.

V. Кузьницка

ИССЛЕДОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСТОРИИ ФАРМАЦЕВТИКИ В ПОЛЬШЕ

Фармацевтическая историография в Польше начинается у истоков XIX века трудом Яна Фридерика Вольфганга *Исторические замечания о состоянии фармакологии...* (1816). В позднейший период, а особенно в 1919—1939 годы появилось много ценных работ по истории аптекарского дела. Настоящий же расцвет литературы и появление истории фармакологии как научной дисциплины произошло в период последнего тридцатилетия, (1945—1975).

Большинство работ, опубликованных после 1945 г. касалось истории фармакологии в Польше, значительно беднее была представлена тематика по общей истории. Преобладают аналитические труды. Синтетической разработкой как польской, так и общей фармакологии является монография Р. Рембелинского и В. Кузьницкой *История фармакологии* (1972). В последние годы было издано несколько книг, посвященных польской истории. Это: С. Пронь: *Musaeum Poloniae Pharmaceuticum* (1967); В. Кузьницка: *Эволюция обучения фармакологии в Польше в период 1783—1930* (1968); Т. Кикта: *Фармакологическая промышленность в Польше (1823—1939)*, (1972); В. Решке: *Библиография польской фармакологической историографии (1816—1971)*, (1973); А. Стабрава: *Аптекарские ступки в фондах краковских музеев* (1974).

В настоящее время исследовательские работы сконцентрированы около нескольких основных проблем. В области обработки источников по истории фармакологии производится попытка произвести инвентаризацию фармакологических рукописей, а прежде всего — инвентарь аптек, которые в будущем будут снабжены комментарием и опубликованы. Ведутся работы над первыми печатными источниками (гербарии) знания о лекарст-

вах. Следующая проблема — это научная фармация. Обрабатывается развитие польской научной мысли в области науки о лекарствах, в основном, в девятнадцатом веке, а также в период последнего тридцатилетия: история университетских центров, деятельность обществ и различных журналов. Чаще же всего затрагивается тематика по истории профессиональной фармакологии, и этой проблеме посвящается самое большое количество работ.

Заинтересованность фармакологической материальной культурой и музеологией родилась в краковском центре. Обработаны несколько ценных книг, разрабатываются еще новые. Военной фармакологией занимаются всего лишь несколько авторов, точно так же, как и мало известной тематикой, какой является вклад фармацевтов в национальную культуру. Совершенно отдельную область составляет участие фармацевтов в движении сопротивления, в национально-освободительной борьбе и в общественной борьбе, которыми интересуются не только историки фармакологии. После того, как выйдет в свет целый ряд публикаций, носящих характер воспоминаний и дополнительных материалов, будет опубликована книга о деятельности польских фармакологов в период второй мировой войны.

Предполагается обработать две синтетические монографии об истории польского аптекарского дела и истории польской фармакологической мысли. Дальнейшие издательские планы — это выпуск в свет уже законченных трудов, таких как: иконографический альбом польской фармакологии, биографический словарь польских фармацевтов, а также книга воспоминаний с времен фашистской оккупации. Делается попытка возобновить издание классиков, таких как: Э. Свежавски и К. Вэнда *Материалы по истории фармакологии*.

B. Kuźnicka

L'ÉTAT DE RECHERCHES ET LES PERSPECTIVES DU DÉVELOPPEMENT DE L'HISTOIRE DE LA PHARMACIE EN POLOGNE

En Pologne, l'historiographie pharmaceutique commence au début du XIXe siècle par l'ouvrage de Jan Fryderyk Wolfgang, intitulé *Uwagi historyczne nad stanem farmacji...* [Les remarques historiques concernant l'état de pharmacie...] (1816). Ensuite, surtout dans les années 1919—1939, plusieurs précieux ouvrages du domaine de l'histoire de la pharmacie ont paru. Cependant, on note un vrai développement de la littérature du sujet ainsi que l'on distingue l'histoire de la pharmacie conçue comme une discipline scientifique à part — seulement dans la période 1945—1975.

La plupart des ouvrages publiés après 1945 concernent l'histoire de la pharmacie en Pologne. Les questions de l'histoire universelle ont été représentées beaucoup plus rarement. Pour la plupart, ce sont les travaux analytiques. En revanche, la monographie de M. R. Rembieliński et de Mme B. Kuźnicka intitulée *Historia farmacji* [L'histoire de la pharmacie] (1972) porte un caractère synthétique et comprend la pharmacie polonaise et universelle. Ces dernières années, on a édité quelques livres consacrés à la pharmacie polonaise, et notamment: S. Proń: *Musaeum Poloniae Pharmaceuticum...* (1967); B. Kuźnicka: *Ewolucja nauzaniania farmacji w Polsce w latach 1783—1930* [L'histoire de l'enseignement de la pharmacie en Pologne en 1783—1930] (1968); T. Kikta: *Przemysł farmaceutyczny w Polsce (1823—1939)* [L'industrie pharmaceutique en Pologne (1823—1939)] (1972); W. Roeske: *Bibliografia polskiej historiografii farmaceutycznej 1816—1971* [La bibliographie de l'historiographie pharmaceutique polonaise 1816—1971] (1973); A. Stągawa: *Moździerze aptekarskie w krakowskich zbiorach muzealnych* [Les mortiers l'apothicaire dans les collections de Cracovie] (1974).

À présent, les recherches scientifiques sont concentrées sur quelques problèmes principaux. Quant aux travaux concernant l'histoire de la pharmacie, on tend à présenter l'inventaire des manuscrits pharmaceutiques, et avant tout

l'inventaire des pharmacies, qui seront ensuite commentés et publiés. On est en train d'étudier les premières sources imprimées dans le domaine de la pharmacie qui sont les herbiers. La question suivante c'est la pharmacie scientifique. On est en train d'élaborer l'histoire de la pharmacie polonaise, surtout au XIXe siècle ainsi que dans les années 1945—1975; en plus, on étudie l'histoire des centres universitaires, l'activité des sociétés scientifiques et l'histoire des périodiques dans ce domaine. Un bon nombre de travaux sont consacrés à la pharmacie professionnelle et c'est la question qui est traitée le plus souvent.

L'intérêt à la culture matérielle pharmaceutique provient du centre cracovien. On a déjà élaboré quelques précieux travaux et l'on prépare les suivants. Peu d'auteurs se sont intéressés à la pharmacie militaire ainsi qu'aux mérites des pharmaciens polonais à notre culture nationale; ce dernier sujet n'est presque point étudié. Le problème à part constitue la participation des pharmaciens à la Résistance et aux révolutions nationales et sociales, sujet qui intéresse non seulement les historiens de la pharmacie. Après avoir publié plusieurs publications portant le caractère des mémoires et des contributions à notre histoire, on a décidé d'éditer un livre qui concernerait l'activité des pharmaciens polonais pendant la Deuxième Guerre mondiale.

On fait des projets d'élaborer deux monographies du caractère synthétique consacrées à l'histoire de la pharmacie professionnelle polonaise ainsi qu'à l'histoire de la pensée pharmaceutique en Pologne. D'autres propositions de publication concernent l'édition des travaux terminés déjà, parmi lesquels: album iconographique de la pharmacie polonaise, dictionnaire biographique des pharmaciens polonais ainsi que livre de mémoires de la période de l'occupation allemande. On fait des démarches pour le renouvellement des classiques, entre autres E. Świeżawski et K. Wenda *Materyjały do dziejów farmacji...* [*Les documents concernant l'histoire de la pharmacie...*].